

ГЛАВА 17

РУСЕ

В периода от Освобождението до 1944 г. в Русе работят общо 416 индустриални предприятия⁷⁸⁵. В тези години се утвърждават крупните банкерски и търговски фамилии Симеонови, Губиделникови, Начеви, Бурови, Мушанови, Габровски, а в града работят изтъкнати архитекти, строители и градинари, които налагат европейски стил в градската среда. През 1917 г. градът е електрифициран, а между двете световни войни в него вече има 19 банки, 17 застрахователни дружества и 11 консулства⁷⁸⁶. Важна роля за създаването на първите предприятия имат австрийските и немските техници и инженери, които работят в Кораборемонтната работилница на Дунавската флотилия, в жп работилницата и депо „Тракцията“, в първата фабрика за железни ролети в България, в машинната фабрика „Е. Мюлхаупт“, във фабриката за циментови и тухлени изделия „Труд“, Кожарската фабрика, дружество „Смазма“ и др. Основател на фабриката за железни и телени изделия „ЖИТИ“ е Фердинанд Щайн, а инженер Готхайл е технически директор; Виктор Мюлер е собственик на предприятие „Ориент“ за производство и поправка на музикални инструменти; Йосиф Клайнер е представител на „Солинген“. Тук работят търговецът Александър Векслер, печатарят Карл Клая, индустриалецът Франц Брокс, аптекарят Фридрих Ябоди и др.

Интелектуалецът Стефан Попов описва много образно Русе в първите десетилетия на XX век⁷⁸⁷:

⁷⁸⁵ Историческо развитие на Русе след Освобождението. Регионален исторически музей, Русе. Източник: museumruse.com.

⁷⁸⁶ Димитрова, М. Известни австрийци и германци в Русе до Втората световна война. Регионален исторически музей, с. 7.

⁷⁸⁷ Стефан Попов (1906, София – 1989, Мюнхен) е основател и лидер на младежкото движение „Млада България“ и на Юношеския туристически съюз, създател на българския организиран алпинизъм, провел първите алпийски експедиции и изкачвания на върхове в България и в Алпите. Той е син на Сава Попов – директор на Висшия педагогически курс за учители, географ, автор на много учебници, кавалер на ордена „Св. Александър“ и „За гражданска заслуга“, основател на Българското географско дружество, и на Марийка Попова, завършила висше образование по литература в Париж. Стефан Попов работи като адвокат, редактира и публикува в изданията „Млад турист“, „Български турист“, „Народ“, „Слово“, „Отечество“, „Утре“, „Юридическа мисъл“. Негова съпруга е Тина Маринович, внучка на Панайот Пенков, един от първите русенски индустриалци, и на цариградския търговец Костаки Маринович, участник в националните борби и съратник на Левски. От 1940 г. е аташе по

„По улица Александровска, Княжеска, Митарна, срещам навсякъде чуждестранни имена. Техник Вебер, аптекар Силаги, фотографии Либих и Гелч, шивач Гертнер, музикален магазин Калк, канцеларски магазин Риглер, фабрика „Мюлхаупт“, ресторанти „Франц“ и „Фишер“, да не говорим за белгийците и французите около Захарната фабрика. Градът дишаше чрез пристанището на Дунава, който носеше полъха на Европа. Денонощно се разтоварваха шлепове, чуваха се свирките на параходите, а вечер се отразяваха светлините на румънското пристанище, така в мисълта си жителят на Русе стоеше непрекъснато на понтона към Европа. Градът живееше по европейски, с каляски и яhti, с карнавал и шествие от маски и костюми, с Великденска тарла, с летуване на заможните, а те бяха много – в Херкулесбад, със сватбени пътешествия във Виена и с гешефти в Будапеща. С кина и оркестри, със собствен театър и даже симфоничен оркестър. Чуждите консули на повечето европейски държави придаваха дипломатическо лустро на обществото, което се суетеше по балове и клубове, имената на австрийски владетели и императрици красяха параходите, пристигнали на брега.“⁷⁸⁸

В пъстрата европейска палитра от индустриалци, търговци, архитекти, интелектуалци и общественици към 1944 г. българите имат водещо място – в Русе успешно работят фирмите на братя Габровски, на братя Недкови, на братя Аведисян за производство и търговия с копринени платове (след национализацията преименувано „Дунавска коприна“), „Съединените фирми“ АД с главни акционери братя Баеви (след национализацията – държавна фабрика „Лиляна Димитрова“), сапунената фабрика „Васил Бъчеваров“, основана през 1897 г., с най-модерните немски инсталации за производство и дестилация на глицерин, която изнася продукцията си директно в Ню Йорк⁷⁸⁹.

Културният живот е на високо за времето ниво – самодейните хоро-ви състави, благотворителните дружества и кината масово присъстват в живота на русенските граждани, а Русенската художествена галерия, Му-

печата в българското посолство в Берлин, после работи в легациите ни в Будапеща и Берн. След 9 септември 1944 г. живее в Швейцария, Париж и Мюнхен. От 1951 г. е наставник на образованието на Симеон II в Испания. Говорител в радио „Свободна Европа“ и дългогодишен главен редактор на българската секция на „Гласът на Америка“. Основател и председател на емигрантското академично дружество „Д-р П. Берон“.

⁷⁸⁸ Попов, Стефан. Безсъници. Летописи, 1992, с. 423.

⁷⁸⁹ Димитрова, Мариана, Йорданов, Стоян. Лицата на Русе от I до средата на XX век. Енциклопедичен справочник. Русе, Авангард принт, 2011, с. 9, 29, 34, 74, 247–248.

зикалното дружество „Лира“, Държавният симфоничен оркестър, Общинският театър, Историческият музей, Градската библиотека, открита през 1888 г., са утвърдени културни центрове.

Пример за този духовен живот е и месечният вестник „Светлоструй“ (1928–1941), орган на читалище „Възраждане“ в село Щръклево, създаден от Димитър Добрев като трибуна на писатели и поети извън София. Вестникът е феномен – това е единственият по рода си литературен вестник в провинцията и в Европа между двете световни войни⁷⁹⁰. В него сътрудничат най-известните български писатели, поети, филолози и най-изтъкнатите ни художници. Димитър Добрев създава библиотека „Светлоструй“, от която излизат петдесет книги.

Голямата зимна атракция в Русе са ледено-снежните фигури на сладкаря бай Денчо Ножаров на главната улица „Александровска“ пред сладкарница „Швейцария“⁷⁹¹.

Градът живее с пулса на европейските дунавски държави. През 1935 г. в Русе е открито Българското дунавско параходство, а през 1936 г. най-големият внос на стоки се осъществява през Русенското пристанище. Градът разполага с три жп гари – „Старата гара“ (Русе-изток), гара „Халта“ (Русе-юг) и гара „Пристанище“ (Речна гара). През 1939 г. са построени Градските хали, на следващата година е завършена сградата на Съдебната палата, в Регенсбургската работилница „Кристоф Рудхоф“ са построени четири моторни хладилни кораба „Русе“, „Видин“, „Лом“ и „Свищов“ и речното ни параходство се сдобива с най-модерните кораби по Дунава, а фериботът „София“ започва да работи по линията Русе–Гюргево⁷⁹².

След Крайовската спогодба, по която Южна Добруджа е върната на България, Русе е областен център, който към 1944 г. разполага с една общинска болница и здравна служба с амбулатории, елитни за България мъжка и девическа гимназия, техническо и мебелно средно училище, френско училище, германска търговска гимназия, стопанско и занаятчийско училище. Русе е един от основните входове на европейското стопанско и културно влияние в България, с модерна индустрия и опит

⁷⁹⁰ Димитър Добрев. // Литературен свят, Флорип. Източник: <https://literaturensviat.com>.

⁷⁹¹ Повече от двадесет години извайва „снежна зоологическа градина“ – слонове, хипопотами, лъвове, тигри, орел, гигантски змии, камили и други екзотични животни, и дори цели скулптурни групи като композицията „Борбата на доброто със злото“. Наред с тях изработва и бюстовете на български възрожденци, руски и немски писатели, на Алеко Константинов и Бай Ганьо.

⁷⁹² Бърчева, Мариана. Германското присъствие в Русе до края на Втората световна война. Регионален исторически музей, Русе, с. 4.

в международната търговия, разполага със собствен предприемачески, културен и обществен елит, който в много отношения е лидер в Царство България.

След 9 септември 1944 г. градът коренно се променя. Комунистическата власт ликвидира елитите в Русе и във всяко населено място в областта, а след национализацията градът постепенно се болшевизира и пролетаризира и изцяло променя европейския си облик. На първо място са ликвидирани и отстранени личностите!

До края на 1944 г. в Русе са арестувани около 1300 души, сред които юристи, журналисти, банкери, лекари, учители, полицаи, занаятчии, търговци, богати земеделци и др. Русенските комунисти „работят“ по списъка на „изявените фашисти“⁷⁹³, между които са хора от интелектуалния, стопанския и обществен елит на града. Арестите са ръководени от бившия интербригадист Димитър Генчев, началника на Русенския гарнизон полковник Славчо Кирчев и военния комендант Черньо Стоилов.

Сред първите убити са Тонка Просеничкова, внучка на баба Тофика и дъщеря на Никола Обретенков, и нейният съпруг Нико Просеничков – учител и дългогодишен директор на мъжката гимназия „Княз Борис“⁷⁹⁴. От преживения стрес три месеца след екзекуцията умира по-малката им дъщеря Милкана. От възрожденското семейство оцелява само 22-годишната Лиляна, която след години става съпруга на художника Ненко Балкански. Тя е изпратена в концлагер в Разград, а после за две години е изселена в Русе със задължението всеки ден да се разписва в милицията. По-късно, когато домът на баба Тонка е превърнат в музей, на екскурзоводите е наредено на въпрос от посетителите на музея за потомците на баба Тонка да се отговаря, че били фашисти⁷⁹⁵.

Издателите на един от най-големите провинциални всекидневници – вестник „Русенска поща“ – Владимир Биков, Кирил Ст. Кръстев и Тодор Петров, собственик на печатницата „Кирил и Методий“, са убити без съд и присъда, а по-късно са осъдени на смърт от Втори състав на „народния

⁷⁹³ Димитров, Радко. Девети септември и упадъкът на Русе, Фронтално с лице към истината, Източник: frontalno.com, 8 септември 2015.

⁷⁹⁴ Антонова, Весела. Потомците на баба Тонка и народният съд (внучката на Никола Обретенков разказва). София, Изток-Запад, 2012.

⁷⁹⁵ БКП определя управлението до 9 септември 1944 г. като „фашистко“ или „монархо-фашистко“ и заклеява различни хора в държавата като „фашисти“ или хора с „фашистки прояви“. Характеристиките на фашистките режими в Европа не отговарят на характера на управлението в Царство България до 9 септември 1944 г., въпреки факта, че на 1 март 1941 г. страната се присъединява към Тристранния пакт като съюзник на Германия и Италия.

съд“ в Русе като „отсъстващи“ по делото на русенските интелектуалци⁷⁹⁶. Към смъртните присъди са добавени парични глоби и конфискуване на печатницата и целия инвентар към нея. Подобна е съдбата на адвоката Димитър Апостолов и търговеца Кънчо Петров, на Борис Рибаров, директор на фабрика „Искович & Леви“ (преименувана по-късно в завод „Гаврил Генов“, дн. „Оргахим“)⁷⁹⁷, както и на членовете на Ротари клуб – Русе: Иван Цачев, директор на „Популярна банка“ Русе и председател на Управителния съвет на Яхт клуба в града, и зъболекаря Атанас Златаров, завършил висше образование в Мюнхен с отличие, инициатор за построяването на хижа „Минзухар“ край Образцов чифлик и един от основателите на Ски клуба в Русе⁷⁹⁸.

Юристът Иван Нешев, областен директор на Русенска област, председател на читалище „Св. Георги“ и брат му Станчо Нешев, също юрист, общински съветник от „Национална задруга“ и за кратко време кмет на Русе (1931), са екзекутирани в края на октомври 1944 г. по обвинения, които напълно се разпадат през 1952 г., когато НКВД, търсейки следите на изгубен свой куриер преди „девети“, прави разкрития, които доказват невинността им⁷⁹⁹.

Председателят на ВДРО Иван Хаджииванов

Изчезва безследно и Иван Хаджииванов, потомък на знатен български род. Баща му Петър Хаджииванов, търговец от Тулча и участник в Сръбско-българската война, е внук на Вълчан войвода. По майчина линия Иван Хаджииванов е племенник на генерал Върбан Винаров и на възрожденеца-общественик и кмет на Русе Петър Винаров⁸⁰⁰. През 1906 г. завършва Държавното земеделско училище в Образцов чифлик, а след това и ШЗО. По време на Балканската война прекъсва следването си в Юридическия факултет на Софийския университет и участва във войната като командир на взвод в 5-ти пехотен Дунавски полк. Воюва в битката при Одрин. През Междусъюзническата война е командир на рота и е ранен в сражение. През 1914 г. се дипломира и започва адвокатска практика в

⁷⁹⁶ АКРДОПБГДСРСБНА – Русе, ф. 1, оп. 1, а.е. 427, списък на осъдените лица от I и II състав на Русенския „народен съд“.

⁷⁹⁷ Жертвите зоват за истина и справедливост, // Про & Анти, № 41, 1992.

⁷⁹⁸ Пак там, с. 133, 393.

⁷⁹⁹ Нешев, Стоян. Аз съм социалист. Искам думата. Дума, 27 октомври 2004.

⁸⁰⁰ Димитрова, Мариана, Йорданов Стоян. Лицата на Русе от I-ви до средата на XX век. Енциклопедичен справочник, Авангард принт, Русе, 2011, с. 377.

Русе. Участник е в Първата световна война, като командир на дружина. За участието си в трите войни е получава отличия „За заслуга“ и „За храброст“. В периода 1924-1929 г. е два мандата общински съветник в Русе.

След Ньойския договор Иван Хаджииванов е председател на Русенската организация на добруджанските бежанци. Работи много активно за освобождението на Добруджа и подпомага градските и околийските власти при настаняването и оземляването на бежанците. От 1923 г. е член на ЦК на Вътрешната добруджанска революционна организация (ВДРО) и става негов председател. Противопоставя се на левите фракции, подкрепяни от Коминтерна, да превземат отвътре Добруджанското движение и да наложат коминтерновската идея за добруджанска нация. Съветското военно разузнаване прави неуспешен опит да го вербува. Това не му е простено след „девети“! Гражданското отделение на Русенския областен съд го обявява за „безследно изчезнал по време на смут около 30 септември 1944 г.“. Репресиите се стоварват и върху неговите близки⁸⁰¹.

17.1. „Народният съд“ в Русе

По времето, когато се подготвя „народният съд“ в Русе, населението целодневно се облъчва чрез външни високоговорители, които съобщават имената на убити комунисти и на техните убийци, използват се плакати, портрети на убити партизани, снимки от партизанския живот, а театралните салони се използват за агитационна дейност на масите. Животът на партизаните и нелегалните се героизира и се свързва с делата на българските възрожденци и борци за свобода.

Вестник „Дунавски отечествен фронт“, който се отпечатва от ноември 1944 г. в печатницата на закрития вестник „Русенска поща“, е основно оръжие за пропаганда. Всеки ден в него излизат статии за убийците на „народните синове-закрилници“, непрекъснато се повтарят лозунги от митингите и събранията и искания за жестоки наказания на фашистите. Вестникът отразява и работата по подготовката на „народния съд“ в Русе, публикуват се писма и апели на граждани и работнически колективи, изразяващи гнева на масите към „изедниците и убийците“. Партизаните и нелегалните са представени като неуловими герои и мъченици на комунистическата вяра, които непрекъснато обикалят села и градове и зоват за борба срещу експлоататорите и предателите на народа. Иванчо

⁸⁰¹ Златев, Любомир, Лебикиан, Хачик. Иван Хаджииванов. Родови корени, общественик и деен ръководител на борбата за освобождение на Добруджа. Русе, 2005 г.